

olan Eş'ariyye de temelde akıl-vahiy ilişkisi probleminde orta bir yol bulmaya çalışırken, önceliklerini vahiyden yana kullanarak selef tavrına yaklaşmışlar; İmam Mâtürîdî ise vahiy karşısında akla öncelik vererek Mu'tezile kelâmcılarına yaklaşmıştır. Bu noktada İslâm düşüncesinde söz konusu tavırlar arasında akli yahut nakli mutlak bir biçimde kabul ve red şeklinde bir yaklaşımın bulunduğunu kabul etmenin güçlüğü ortada durmaktadır. Buna göre genellikle akıl-vahiy ilişkisi konusunda iki uç nokta olarak ifade edilen Selefî ve Mutezilî tavır hakkında, selefî vahiyden başka ayrıca akıl diye bir bilgi kaynağını hiçbir şekilde tanımadığı hükmü ile Mu'tezile'nin akli mutlak bir şekilde savunarak vahyin gerekliliğini yadsıdığı hükmü doğru görünmektedir.

Mu'tezile ve Eş'ariyye kelâm okullarına nispetle Mâtürîdîyye hakkında yapılan çalışmaların yeterli seviyede olmadığı gerçeği göz önünde alındığında en azından bir yönüyle, ihmal edilmiş bir düşünce geleneğinin ortaya çıkmasına katkı sağlamak için yazılmış *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*'nin bu amacını gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Bununla beraber kitabın, Mâtürîdî'nin akıl-vahiy ilişkisine dair yaklaşımının günümüzde söz konusu problem etrafında tartışılan sorunlara farklı bir perspektif verebileceği iddiasının ilke düzeyinde gerçekleştiğini söylemek gerekmektedir. Akıl-vahiy ilişkisine dair modern dönemde yapılan çalışmaların azlığı ve bu çalışmaların konuyu bütün yönleriyle ele almaktan çok, ilişkinin bir yönüne hasredilmiş olmaları sebebiyle *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, söz konusu problemin boyutlarını hem İmam Mâtürîdî bağlamında hem de bütünlüklü bir şekilde ele alması sebebiyle alanında önemli bir boşluğu dolduracak ve bu yöndeki sürekliliği sağlamaya yönelik olarak gelecekte yapılacak çalışmalar için önemli bir hareket noktası teşkil edecek niteliktedir.

Hayrettin Nebi Güdekli

Moral Agents and Their Deserts: The Character of Mu'tazilite Ethics

Sophia Vasalou

Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2008. 252 sayfa.

Eser Londra Üniversitesi'nin School of Oriental and African Studies'de (SOAS) Arapça, İslâmî Çalışmalar ve Felsefe alanlarında lisans öğrenimi görmüş ve Cambridge'deki St John's College'da doktorasını yapmış Sophia

Vasalou'nun 2006 yılında tamamladığı doktora tezidir. Son dönemin genç oryantalistlerinden olan ve Mu'tezile'nin özellikle Basra Ekolü üzerinde ihtisaslaştığı anlaşılan Vasalou, hâlen Berlin'deki European College of Liberal Arts'ta hocalık yapmaktadır.

Yazar, eserini, Basra Mu'tezilesi'nin ahlâk teorisi üzerine kurmuş, kelâm ve fıkıh literatüründen felsefe nosyonuyla felsefi malzeme bulmaya çalışmıştır. Bu açıdan ele alındığında bile eserin, önemli bir misyonu üstlendiği görülmektedir. Bu misyon, bir diğer açıdan daha çok önemlidir; İslâm felefesinin temellerinin, arka planının ve geçmişinin, her ne kadar Hıristiyan teologları ve diğer filozofların felsefe sistematığı ile yazılmamış olsalar da, İslâm mezheplerinin fıkıh ve kelâm gibi literatürüne dayandığı bir gerçektir. Bu mezheplerin kelâm ve fıkıh ilmi etkinlikleri ve eserleri olmasaydı, İslâm felsefesinin ortaya çıkması belki de düşünülemeyecekti. Çünkü İslâm felsefesi henüz ortada yokken, mezheplerin, vahiy metinleri üzerinde akıl etkinliği ile yaptıkları sorgulama ve açıklama içeren felsefi çalışmalar ve eserleri vardı.

Kaynağı dinsel veya vahiy metinleri de olsa, mantık biliminin kontrolünde sistemli ve disiplinli akıl yürütme etkinliği ile onlardan üretilen ve kaynağı akıl olan her bilgi, felsefi bilgidir. Yazar, bu çalışmasının “efradını cami” bir şekilde “Vahyedilen hukuk ile akli bilgi arasında moral değerler” adını verdiği ve Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm dahil, dinsel metinler üzerinde bu tür çalışmalar yapan bir ilmî akımın zincirinin halkası olduğunu göstermektedir. Mezhep eserlerinden felsefi ürün çıkardığı ve hükümlerin rasyonelliğini ortaya koymaya çalıştığı için bayan Vasalou'yu takdir ve tebrik etmek gerekir. Yazarın ayrıca klasik Arapça'ya vukufiyetini ve İslâm ilimlerinin klasik metinlerini anlama yetisini de vurgulamak isterim.

Eserin konusu, “ahlâkî davranışların mükâfatı haketmesinin veya cezayı gerektirmesinin nedenlerinin izahıdır. Bu alanda kitap hacminde yapılmış ilk eser sayılabilir. Bu çalışmada merkezi âlim, Mu'tezile'nin önde gelen ve çağının lideri durumundaki düşünürü Kadı Abdulcebbar (ö. 1025)'dir. Ayrıca Menkdım Şeşdiv (ö. 1034), İbn Mattaveyh (ö. 1076) ve Râşid el-Nîsâbüri (ö. 1076 civarı) de çalışmanın konu aldığı âlimlerdendir.

Kitap, altı bölüm ve bir ilaveden oluşmaktadır. “Birinci Bölüm”de, Basra Mu'tezilesi'ni tanıtmak amacıyla geçmiş bilgiler verilmiştir. “İkinci Bölüm”, Mu'tezile ahlâkını anlamaya alt yapı mahiyetinde Mu'tezile mezhebi hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca, ahlâka teolojik açıdan bakılmıştır. Böylece ahlâkî sorgulamanın çerçevesini çizen teolojik amaçlar anlatılmaya çalışılmıştır. “Üçüncü Bölüm”, hukuk olarak teoloji üzerinde durmaktadır. Bu çerçeveden

olmak üzere aklî bilgi ile vahyedilen hukukta ahlâkî değerler ve Mu'tezile'nin ahlâk düşüncesi ve onu İslâm hukukuna bağlayan bağlar hakkında bilgi verilmiştir. "Dördüncü Bölüm"den sonraki bölümler, bu kitaba adını veren asıl konu olan Basra Mu'tezilesi'nin, fiillerin doğurduğu mükâfat ve mücâzata hak kazanma olan "istihkak" gibi sadece bir kavramın çalışılmasına ve açıklanmasına ayrılmıştır.

Bu bölümlerde, "istihkak" kavramı çok geniş irdelenmiştir. Onun, fiil için bir neden olarak işlevi ve ahlâkî mefhumun tanımındaki rolü üzerinde durulmuştur. İstihkakın, fiillerdeki ceza ve mükâfatı meşrulaştırmak amacıyla kullanılışını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu sorun, farklı bir açıdan ele alınarak kişilerin kimlikleri ile eskatoloji mefhumu hakkında Mu'tezile'nin görüşünün bağı irdelenmektedir. İlave bölüm, Basra Mu'tezilesi'nin çağının mümeyyiz şahsiyetlerinden Menkdîm Şeşdiv'in, yine "İstihkak" konusunu işleyen *Şerh Usûli'l-hamse* adlı metninin tercümesinden oluşmaktadır.

Yazar, İslâm hukukunun ya da fıkıhın bir ahlâk hukuku olduğunu felsefi yönden gösteriyor ve buna "Hukuk Olarak Teoloji" başlığını veriyor. Fıkıh, ahlâkî değer taşıyan fiilleri kendisine konu yapmıştır. Bir vediyâ (emaneti) sahibine geri vermek ve borcu ödemek gibi hukukî yükümlülükler, bu ahlâkî zeminin örnekleridir (s. 38). Yazar, ayrıca, fıkıhın kelâma nasıl dahil olduğunu da göstermektedir. Bir diğer ifade ile; fıkıh, kelâm, felsefe ve felsefenin bir alt dalı olan ahlâk ve teoloji gibi disiplinler, İslâm entelektüel birikiminin birbirlerinden ayrılmaz parçalarıdır. Yazar, eserinin esas ilgi alanının kavramsal strüktürün malzemesi bu disiplinler olduğunu vurgulamaktadır (s. 39).

Yazar, çalışmasına konu yaptığı âlimlerin hüküm, illet, farz, haram, helâl gibi hukukî terminolojileri, ahlâkî davranışların kalite zeminlerine referans yaptıklarını söyleyerek dinsel-hukukî emirlerin, davranış sonuçları ve ahlâkî değerler ile olan ilişkisini vurgulamaktadır. Yazar, âlimlerin, hukukî bir icraat olan suçun failini cezalandırmayı ve cezadan dolayı acı çekmesini, cezayı hak etme (istihkak) terminolojisi ile ahlâken meşrulaştırdıklarını söylemektedir. Bu durumda istihkak, cezalandırma için muhtemel bir ahlâkî değer nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Âlimlere göre, mesela birini katleden kişiyi cezalandırmanın ahlâkî nedeni, işlenen suçun karşılığı cezanın çekilmesidir. Yazar burada hukuk felsefesine başvurarak âlimlere göre bu cezalandırmanın bir "retributivism", yani suçlunun işlediği fiilin misilleme karşılığı olarak verildiğini ortaya koymaktadır. Retributivizmde istihkak, cezalandırmada gerekli ve yeterli ahlâkî değer sebebidir. Dolayısıyla istihkakın, caydırıcılık veya suçun failini ıslah etme gibi diğer cezalandırma meşruiyetlerinden ayrılması gerekir (s. 68). Yazar ayrıca, takibeden sayfalarda Mu'tezile'nin ayrılmaz parçası olan

“iyi (hüsün)” ve “kötü (kubuh)” şeklindeki ahlâkî değer hükümlerinin hukuk ile ilişkisini, âlimlere göre, uzun uzadıya tahlil etmektedir.

Bunların yanı sıra eserin okuyucuya daha yararlı olmasını sağlaması amacıyla eleştirmize konu olabilecek bazı hususları belirtmeyi gerekli görüyoruz. Eserde, yer yer arkaik kelimeleri içeren ağır bir İngilizce kullanılmıştır. Esere kaynak teşkil eden İslâm âlimlerinin ifadelerinden çok, süslü İngilizce kelimelere yer vermeye özen gösterilmiştir. Bu durum, İslâmiyat çalışmalarının, özellikle ana dili İngilizce olmayan yeni nesil okuyucuları ve öğrencileri tarafından anlaşılmasını zorlaştıracaktır. Kitabın ismi dahil, bütün içeriği “desert” terimi üzerine kurulmuştur. Fakat, bu terim hemen her sayfada tekrar edilmesine rağmen, tespit edebildiğimiz kadarıyla 39. sayfaya kadar ne İngilizce anlamı ne de parantez içerisinde Arapçası verilmiştir. Hâlbuki sözlük bağlamında “desert” pek çok anlama gelmektedir. Bu kelimenin ilk zikredildiği yerde tanımı ve parantez içerisinde Arapçası verilmeliydi. Herhâlde yazar, bir roman eseri gibi, kitabın okunmasını sağlamak amacıyla merak uyandırmak istemiştir. Aslında akademik eserlerin böyle bir meraka ihtiyaçları yoktur; çünkü onları ilgili âlimler baştan sona kadar okuyacaklar ya da en azından onların ilgili bölümlerini okumaya çalışacaklardır. Ülkemizde de hâlen mevcut olmayan İslâm literatürü üzerinde bu çeşit felsefe oryantasyonlu disiplinlerarası akademik çalışmaların yapılması gerekir. Bu nedenle Vasalou'nun bu eseri, bu tür çalışmalar için bir eğitim elkitabı görevini görebilir.

Niyazi Kahveci

Die Entstehung des Armenischen Patriarchats von Konstantinopel

[İstanbul'daki Ermeni Patrikliği'nin Oluşumu]

Markus Rahn

Hamburg: LIT, 2002. 245 sayfa.

2001 yılında Marburg Üniversitesi'nde doktora tezi olarak kabul edilen bu eser, Almanya'nın Göttingen şehrinde bulunan Georg-August-Üniversitesi'nde Doğu Hıristiyanlığı profesörü olarak çalışmalarını sürdüren Prof. Dr. Martin Tamcke editörlüğünde çıkan Doğu Kilise Tarihi çalışmaları serisinin 20. kitabı olarak basılmıştır. Markus Rahn eserinde Ermeni Kilisesi tarih yazımında 18. yüzyılın başından bu yana kabul edilmiş bir iddiayı son 50 yılda eleştiriye tabi tutan yeni literatürü sorgulamakta ve önceki iddianın tutarlı ve güvenilir